

en sociale geschiedenis ontzegt. Slechts terloops wordt melding gemaakt van een mogelijke concentratie van de lenen in de handen van enkele families onder de Bourgondische hertogen (252) zonder dat dit statistisch wordt uitgediept. Voorzichtig ook weigert de auteur zich uit te spreken over de verdeling van het feodaal bezit over de verschillende standen (256). De auteur steekt daarbij een beschuldigende vinger uit naar de ambtenaren die vaak moeten hebben nagelaten de kwalificaties die de leenmannen zichzelf gaven op te tekenen (256); misschien moet bij het ontbreken van burgerlijke kwalificaties echter gedacht worden aan de wens van de declaranten om dit 'burgerlijk' karakter te laten vergeten (in plaats van zich erop te beroemen zoals de auteur meent!). Uit haar materiaal leest de auteur af dat ook vreemdelingen in Henegouwen zonder veel moeilijkheden lenen konden verwerven (259). Het zal echter interessant zijn statistisch na te gaan of de Bourgondiërs de verplanting van hun gunstelingen afkomstig uit hun stamlanden niet hebben gestimuleerd zoals ze dat in Brabant hebben gedaan. Ook laat Mevrouw Scufflaire het aan de belangstellende historici over statistisch uit te zoeken of er een verband bestaat tussen de adeldom van de leenhouders en de hogere rechtsmacht verbonden aan hun leen. Aan de hand van enkele voorbeelden suggereert zij dat een dergelijke relatie - die soms als een der wezenlijke kenmerken van de adel wordt gezien - in Henegouwen niet aanwezig is (221).

Telkens weer weigert de auteur de door haar bronnen en materiaal geboden mogelijkheden uit te putten en beperkt zij zich schroomvallig tot het gestelde doel: een aantal bronnen in een systematisch overzicht samenvatten. Hier en daar hebben die bronnen haar zo gefascineerd dat zij er als het ware door verblind is. Zo vrees ik dat de wijngaard te Mons wel geen curiosum is (223), maar alleen dat wijngaarden weinig in leen werden gegeven. Elders wordt gesuggereerd dat de graaf praktisch nooit een aangevraagde vermindering van feodale overdrachtstaks weigerde, want... de rekeningen vermeldden die nooit (245). Alleen indien een vermindering van de ontvangsten was toegestaan, hadden de ontvangers reden om er in hun rekening melding van te maken! Ook schijnt de auteur aan te nemen dat het familiale terugkooprecht van lenen haast nooit werd uitgeoefend omdat het in gebruikte bronnen niet wordt gesignaleerd (276). Gezien de situatie elders zijn wij eerder geneigd te veronderstellen dat 'le retrait lignager' niet als een echte leenverkoop gezien werd en daarom aan de heffing en aan de inschrijving in de baljuwsrekeningen ontsnapte.

Slechts op één punt bleek mevrouw Scufflaire haar teksten ontrouw te zijn. In 1480/81 werd een recht van de 'zevende denier' op leenoverdrachten geheven, dus een belasting van één zevende; bij de auteur werd dit echter zeven vijfde (244)!

Het is wel voor iedereen duidelijk dat het materiaal dat mevrouw Scufflaire ons in het vooruitzicht stelt, een essentieel werkinstrument zal zijn voor allen die zich met de middeleeuwse geschiedenis, vooral op politiek en sociaal terrein, of met de Henegouwse geschiedenis inlaten en dat zij er met hooggespannen verwachtingen naar blijven uitkijken.

R. van Uytven

Johan Decavele, *De Dageraad van de Reformatie in Vlaanderen (1520-1565)* (Verhandelingen van de Koninklijke academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België, klasse der letteren XXXVII, 76; Brussel: Paleis der Academiën, 1975, 2 dln., lvi + 644 en 209 blz.).

Door omstandigheden kreeg de recensent bovenstaand werk pas ruim vier jaar na verschijning ter beoordeling voor de *Bijdragen*. Dat er pas zo laat in deze kolommen aandacht besteed wordt aan deze monumentale publikatie, moge hier dus verontschuldigd worden - het boek heeft inmiddels reeds lang zijn weg gevonden onder de beoefenaren van de ge-

schiedenis der zestiende eeuw in de Lage Landen. Het kan immers beschouwd worden als een kapitale bijdrage tot het onderzoek en de samenvatting op het gebied van de ontwikkeling der reformatie in de Nederlanden, met name in één van de gewesten dat daarvoor een zeer belangrijke voedingsbodem is geweest: Vlaanderen. Er zijn heel wat decennia verstreken sinds de geschriften van H. Q. Janssen over de kerkhervorming in Vlaanderen en in Brugge het licht zagen (respectievelijk 1868 en 1856). Zij waren uitvloeisel van Noordnederlandse belangstelling op dit terrein. Nadien werd het bronnenonderzoek naar de wording van het vroege protestantisme (in het bijzonder het anabaptisme) in de Vlaamse steden ter hand genomen door Halkins leerling A. L. E. Verheyden. Uit deze arbeid resulteerden verschillende martelarenlijsten die in de jaren na de tweede wereldoorlog verschenen.

Decavele, stadsarchivaris van Gent, heeft getracht de nog altijd lacuneuze behandeling van de reformatie-geschiedenis van Vlaanderen op een hoger plan te brengen door het aanboren van nieuw bronnenmateriaal en het verruimen van de vraagstellingen. Als vrucht van zijn arbeid ligt zijn tweedelig werk voor ons (een deel tekst en een deel indices en bijlagen), een Leuvense dissertatie bij J. A. van Houtte als promotor, opgenomen in de Verhandelingen der Koninklijke Academie.

Het eigenlijke tekstdeel is opgebouwd uit drie partes, waarvan II: 'Vestiging en opbouw van het protestantisme' zonder twijfel het kernstuk vormt. Maar ook de delen I en III, gewijd respectievelijk aan het klimaat van geestesleven en politiek tijdens de beginnende hervorming en aan de maatschappelijke en religieuze wereld der nieuwgezinden vormen elk voor zich respectabele studies. De schrijver heeft zeer veel willen omvatten, pars I alleen is reeds een academische verhandeling van formaat (230 bladzijden) met een indrukwekkende documentatie op het terrein van de invloed van het humanisme in de Vlaamse steden, de functie van rederijkers en dichters in deze periode en de spanningen die zich tussen wereldlijke en geestelijke autoriteiten voordeden met name op het gebied van de armenzorg. Als men een kritische opmerking bij dit voortreffelijke boek zou willen maken, dan zou het de uitweidingen kunnen betreffen die de schrijver zich zeker in dit eerste deel veroorlooft. Anderzijds zou men een exposé als dat over de familie Utenhove te Gent (met complete genealogische tabel) toch ook weer ongaarne missen (pagina 77 en volgende). De auteur is zich overigens bewust dat hij toch geen zo diepgaand onderzoek naar geloofsleven en -praktijk heeft ondernomen als R. R. Post in zijn *Kerkelijke verhoudingen in Nederland vóór de Reformatie van ± 1500 tot ± 1580* heeft geboden voor de noordelijke gewesten (ix).

De hoofdverdiensten van Decaveles boek liggen mijns inziens in deel II, waar over het gehele tijdvak vanaf omstreeks 1520 tot aan de vooravond van de Beeldenstorm van 1566 het beeld getekend wordt van de groei der beide reformatorische hoofdstromingen die de schrijver op grond van zijn uitputtende studie van documenten en literatuur naast elkaar heeft onderscheiden: die van het aanvankelijk Munsterse, later Menistische anabaptisme enerzijds en die van het aanvankelijk lutherse en sacramentarische, later calvinistische protestantisme anderzijds. De kritische periode in de ontplooiing van de beide voornaamste stromingen lijkt in de jaren veertig der eeuw te liggen, zowel voor het anabaptisme dat zijn wonden likt na de definitieve nederlaag der revolutionaire tendensen, als voor het gereformeerdendom dat zijn calvinistische identiteit pas geleidelijk na 1550 vooral onder invloed van de vluchtelingengemeenten zal vinden. Tot het ontwerpen van dit algemeen beeld van de gang der reformatie in Vlaanderen was Decavele mede in staat doordat hij het geluk had te kunnen beschikken over het sinds kort geïnventariseerde rijke archief van de Raad van Vlaanderen en voorts over de volledige reeks bewijsstukken bij de rekeningen van dit college, evenals van de inquisitierechtbank van de sinds 1545/1546 opererende Pieter Titelmans (alles in het Algemeen Rijksarchief te Brussel). Met behulp van deze laatste nooit eer-

der gebruikte bron kon de schrijver ook de resultaten van Verheydens arbeid op een aantal punten aanvullen of corrigeren. Volkomen nieuw was de ontdekking van het gebeurde te Roborst (bij Oudenaarde) in juli 1543, waar de opvoering van een reformatorisch rederijkersspel op het landgoed van Jan van Utenhove aanleiding gaf tot repressiemaatregelen op grote schaal van de Raad van Vlaanderen (pagina's 275 en volgende). Met het optreden van de beruchte Titelmans zou het aldra ernst worden met de kettervervolging in het graafschap.

Decavele wijst erop dat in de kritische periode der jaren veertig de doperse beweging lijkt terug te glijden 'in de bedding waaruit ze was voortgevloeid', namelijk die van het sacramentarisme (435). Dit is mede een sterk punt in zijn onderzoekingen, te meer waar dit verschijnsel in de noordelijke centra van het anabaptisme zijn parallel vindt. Grondige kennis van zaken brengt hem ook tot de vaststelling dat de heropbloei van het anabaptisme na 1550, evenals de eerste manifestatie ervan in de jaren dertig, uit het Noorden is gekomen - thans via de kring rond Menno Simons en meer dan tevoren via Antwerpen als 'bruggehoofd'. Hoofdfiguur was daarbij de in 1557 in de Scheldestad terechtgestelde Gillis van Aken (over de doperse activiteit te Antwerpen en ook te Gent in deze periode kunnen Noordnederlandse archivalia meer informatie verschaffen dan waarover Decavele nog kon beschikken). Ook in de ontwikkeling der gereformeerde richting, die mede uit de sacramentarische grondstroom was voortgesproten, zou de metropool Antwerpen in de jaren vijftig trouwens met de zuidelijke Waalse industrie centra en de Engelse vluchtelingengemeenten een leidende rol vervullen. Met name in het Westkwartier zou de beweging grote afmetingen aannemen omstreeks 1560. De schrijver geeft een indrukwekkende informatie over de personen van meer dan twintig voorgangers die in deze periode in dit roerige industriegebied optraden (pagina's 398 en volgende).

De overvloed van materiaal waarover Decavele de beschikking had, blijkt ook hem toch niet de mogelijkheid te geven opzienbarende uitspraken te doen op het gebied waaraan zijn deel III mede gewijd is, dat der dusgenaamde sociale en professionele structuur in verband met de reformatorische stromingen. Enerzijds is het archiefmateriaal (verhoren en confiscatierekeningen bijvoorbeeld) doorgaans fragmentair juist ten aanzien van deze aspecten, anderzijds blijkt er een betrokkenheid in de religieuze beweging althans van het gereformeerde type bij vrijwel alle maatschappelijke geledingen vanaf de intellectuele elite tot de ontwortelde arbeidersmassa in de industriële centra (588). Een opmerkelijk gegeven is de overwegende verbreiding van het anabaptisme onder andere in de Leiestreek, waar de linnehindustrie was gevestigd (een sluitende verklaring dient zich hiervoor overigens niet aan, pagina's 569 en volgende). Tot simplistische conclusies als die van Kuttner in diens *Het Hongerjaar 1566* komt de auteur dus in geen dele.

In het tekstdeel zijn twee overzichtskaarten opgenomen die de verspreidingsassen van de beide reformatorische hoofdrichtingen in de perioden ± 1521 - ± 1545 en ± 1550 - ± 1565 aangeven. Het deel indices en bijlagen bevat onder andere een lijst van 2793 nieuwgezinden en van ketterij verdachte personen over het gehele tijdvak met alle relevante gegevens (de tabel der terechtgestelden telt 264 namen).

A. F. Mellink

E. O. G. Haitsma Mulier, *Constitutioneel republikanisme en de mythe van Venetië in het zeventiende-eeuwse Nederland* (Dissertatie GU Amsterdam; Amsterdam: Historisch Seminarium, 1978, 314 blz.).